

AUTOR

mgr Hanna Elak

elakhanna@interia.pl

EDUKACJA OBRONNA MŁODZIEŻY SZKOLNEJ W POLSCE

Takie Rzeczypospolite będą, jakie ich młodzieży chowanie [...]
Akt fundacyjny Akademii Zamojskiej (1600)

*Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa, edukacja obronna,
system edukacji narodowej*

Wstęp

Edukacja obronna jest częścią składową systemu edukacji narodowej, chociaż wiele jej oddziaływań wychowawczych, które służą kształtowaniu właściwych postaw obronnych, podejmowanych jest poza systemem oświaty. Zdaniem teoretyków efektem edukacji obronnej powinien być określony poziom świadomości i obronnego przygotowania społeczeństwa. Dlatego też obronność państwa stanowi ważny element zarówno polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej. W funkcjonującym systemie prawnym szczególną pozycję zajmuje problematyka obronna nakładająca obowiązki i zadania obronne wielu organom i instytucjom państwowym, samorządowym, podmiotom gospodarczym i innym.

Rozwiązania koncepcyjne, mające na celu nadanie edukacji obronnej należytej rangi w życiu społecznym, powinny jasno określać istotę i sens działań edukacyjnych, a także włączać możliwie najwięcej instytucji i środowisk wychowawczych do ich twórczego podejmowania. Zachowanie i umacnianie bezpieczeństwa i należności narodowej wymaga spójnego, doskonale zorganizowanego systemu edukacji obronnej społeczeństwa¹.

W naszym kraju edukacja młodzieży zawsze była uważana za jeden z priorytetów funkcjonowania państwa. Istotne jest, że młodzież znająca życie w wolnej Polsce umocowanej w strukturach NATO i Unii Europejskiej, zwraca uwagę na doświadczenia historyczne będące z jednej strony ostrzeżeniem, z drugiej zaś najcenniejszym darem przodków do czerpania wzorców. Edukacja obronna młodzieży jest jednym z

---

1 J. S. Kardas, *Edukacja obronna w Polsce*, Biblioteka Edukacji Obronnej, Warszawa, 1999, s. 7.

fundamentów tworzenia bezpieczeństwa narodowego Polski XXI wieku. Tylko poprzez kształcenie przyszłych pokoleń w duchu troski o zapewnienie ochrony i obrony państwa, mamy szansę na bezpieczeństwo i pomyślność naszego narodu. Dlatego też zadawała fakt, że problematyka obronności państwa jest od wielu lat przedmiotem publicznej dyskusji i okazją do wymiany poglądów².

Obszar zainteresowania edukacji obronnej, jak i jej spełniane funkcje to przede wszystkim: ochrona ludności, ratownictwo, zapobieganie katastrofom oraz nagłym wypadkom, a także wsparcie sił zbrojnych i zapewnianie ciągłości funkcjonowania struktur państwowych. Warto nadmienić, że w niektórych krajach edukacja obronna kojarzona jest najczęściej z obroną cywilną i ochroną ludności, ale w każdym z nich, bez względu na nazwę, ma ona za zadanie przygotowanie ludności cywilnej do umiejętnego zachowania się w różnego rodzaju sytuacjach wynikających z konfliktów zbrojnych oraz różnego rodzaju kataklizmów i katastrof. Świadczy o tym między innymi szkolenie grup społecznych w ramach gotowości ratowniczej³.

Odpowiednio realizowane kształcenie obronne młodzieży obejmujące swym zasięgiem wychowanie patriotyczne, problematykę obrony cywilnej, zagrożeń niemilitarnych i militarnych, ratownictwa i pomocy sanitarnej może w istotny sposób przyczynić się do optymalnego rozwoju jednostki ludzkiej, a w efekcie do wzbogacenia procesu wychowania młodego pokolenia⁴.

Obecna sytuacja w Polsce, w Europie i świecie oraz turbulentne środowisko bezpieczeństwa wymagają zasadniczych zmian w sferze kształcenia i wychowania obronnego. Stan edukacji obronnej młodzieży, a także całego społeczeństwa, charakteryzuje się dzisiaj niespójnością, licznymi przeciwnościami, pewnymi brakami programowymi, organizacyjnymi i materiałowymi.

Sytuacja ta rodzi nieodparte pytanie o rolę i znaczenie edukacji obronnej w wychowaniu młodych Polaków, w kształtowaniu ich świadomości i umiejętności obronnych, o model tej edukacji w przyszłości. Nasuwają się pytania o wzory i doświadczenia godne naśladowania i zastosowania, o tradycje i dorobek własny oraz sposób i zakres korzystania z dorobku innych państw i narodów, o system wartości, bez którego wszelkie koncepcje są trudne do realizacji⁵.

---

2 W. Kustra (red.), *Edukacja obronna młodzieży*, AON, Warszawa, 2012, s. 6.

3 M. Kucharski, *Edukacja obronna*, Fundacja Innowacja, Warszawa, 2001, s. 7.

4 R. Stępień (red.), *Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków*, WSP, Kraków, 1999, s. 47.

Teoria edukacji obronnej

Edukacja to ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi, stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych. Innymi słowy edukacja to szereg procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowaną oświatę⁶. W aspekcie obronnym edukacji podkreśla się, że wymienione procesy ukierunkowane są na rozwiązywanie problemów bezpieczeństwa. Takie definiowanie edukacji obronnej wydaje się tożsame z rozumieniem edukacji dla bezpieczeństwa, która jest procesem budowania bezpiecznego środowiska, rozwoju uczniów oraz kształtowania świadomości i kompetencji związanych z przewidywaniem i przeciwdziałaniem zagrożeniom występującym we współczesnym świecie od środowiska lokalnego do środowiska globalnego⁷.

W systemie oświatowym państwa edukacja obronna traktowana jest jako całość działań celowo organizowanych procesów, form, metod, środków i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na dzieci, młodzież i dorosłych w celu osiągnięcia względnie trwałych zmian w ich wiedzy i postawach, umiejętnościach oraz w systemie wartości odnoszących się do zagadnień szeroko rozumianej obronności⁸. Należy zatem stwierdzić, że edukacja obronna powinna dotyczyć bezpośredniego przygotowania społeczeństwa do działań obronnych o charakterze zbrojnym oraz do przygotowania pośredniego obejmującego kształtowanie odpowiedniego stanu świadomości obronnej i postaw proobronnych społeczeństwa⁹. Zaprezentowane w definicjach podejście do edukacji dla bezpieczeństwa wyróżnia od edukacji obronnej przede wszystkim wykaz podmiotów, które realizują ogół procesów ukierunkowanych na zapewnienie bezpieczeństwa oraz bardziej rozszerzony zakres pojęciowy i treściowy¹⁰. Różnice znaczeniowe terminów edukacja obronna i edukacja dla bezpieczeństwa wyrażają się zatem w odmiennym ujęciu zadań, stojących przed dwoma rodzajami aktywności: w edukacji obronnej zadaniem jest przeciwdziałanie

---

5 E. Jeziorowski (red.), *Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski*, ARCANUS, Bydgoszcz, 1997, s. 3.

6 W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa, 1987, s. 66.

7 W. Kustra (red.), *Edukacja...*, s. 57.

8 J. S. Kardas, *Edukacja...*, s. 7.

9 R. Stepień (red.), *Edukacja...*, s. 21.

10 Por. J. Kunikowski, *Wiedza Obronna*, MON, Warszawa, 2000, s. 32.

zagrożeniom, zaś w edukacji dla bezpieczeństwa odpowiadaniem na wyzwania, które mogą być zagrożeniami¹¹. W ostatnim czasie pojęcie edukacji dla bezpieczeństwa znacznie ewaluowało, w związku z tym wypracowano wnioski, z których wynika, że edukację dla bezpieczeństwa identyfikujemy z edukacją obronną, natomiast przeciwstawny wniosek głosi, że edukacja obronna jest pojęciem podrzędnym wobec edukacji dla bezpieczeństwa¹².

Należy zatem podkreślić, że edukacja obronna obejmuje przekazywanie wiedzy i kształtowanie umiejętności i postaw z zakresu obrony cywilnej, ochrony ludności, ratownictwa, pomocy medycznej itp. Można ją określić jako system działań zmierzających do osiągnięcia określonych rezultatów dotyczących obronności. Działania powinny być skierowane na rozwój świadomości obronnej młodego pokolenia oraz nabywanie kompetencji i kwalifikacji przydatnych w sytuacjach zagrożeń oraz przeciwdziałania im zarówno w warunkach pokoju, jak i kryzysu oraz wojny.

Według teoretyków z Akademii Obrony Narodowej edukacja obronna to *ogół zamierzonych procesów polegających na kształtowaniu świadomości obronnej obywateli oraz poszerzaniu wiedzy i umiejętności służących stałemu zwiększaniu efektywności działania obywateli, grup społecznych, instytucji oraz organów władzy państwowej i samorządowej w celu przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom*¹³. Zawiera w sobie wychowanie obronne oraz kształcenie (nauczanie i uczenie się) obronne. Edukację obronną można także ujmować w aspekcie teoretycznym i funkcjonalnym. W sensie teoretycznym, to całokształt celowo zorganizowanych procesów, działań, form, metod, środków i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na dzieci, młodzież i dorosłych w celu osiągnięcia względnie trwałych zmian w ich wiedzy, umiejętnościach oraz systemach wartości odnoszących się do zagadnień szeroko rozumianej obronności i bezpieczeństwa. W sensie funkcjonalnym, to zbiór elementów edukacyjnych, strukturalnie i funkcjonalnie powiązanych, stanowiących o możliwościach obronnych, a jednocześnie warunkujących zapewnienie bezpieczeństwa państwa, narodu i poszczególnych obywateli we wszystkich strefach działalności.

Jednym z istotnych problemów współczesnej edukacji obronnej jest umiejętność formułowania celów, które byłyby społecznie oceniane jako istotne. Nie należy tylko koncentrować się na wyposażaniu obywateli w

---

11 S. Zalewski, *Polityka...*, s. 42.

12 W. Kustra (red.), *Edukacja...*, s. 57.

13 Zob. M. Huzarski, J. Wolejszo, *Leksykon Obronności. Polska i Europa*, Bellona, Warszawa, 2014, s. 194.

wiedzę i umiejętności niezbędne do przeciwdziałania jak największej liczbie zagrożeń, lecz także na tym, aby wysiłek edukacyjny skierować na przygotowanie do ochrony przed zagrożeniami, które są społecznie odczuwane jako ważne. W tym kontekście można wykazać, że zjawiskiem towarzyszącym człowiekowi na wszystkich etapach społecznego rozwoju jest przemoc. Jej źródłem są działania ludzi, a życie społeczne oraz krępujące je normy prawa starają się neutralizować lub też ograniczać zagrożenia przemocą. Trudno przy tym nie zauważyć, że w relacjach pomiędzy współczesnymi państwami, narodami, grupami etnicznymi, przemoc odgrywa znaczną rolę. Przemoc jako źródło zagrożeń oraz obronę przed nimi można potraktować jako jedno z wyzwań edukacji obronnej¹⁴.

---

14 S. Zalewski, *Polityka...*, s. 43.

Rys historyczny

W Polsce możemy mówić o początkach myślenia o edukacji dla obronności już od okresu średniowiecza. Obserwujemy wtedy początek wychowania rycerskiego, kiedy młodzież kształcono w zakresie opanowania *siedmiu cnót rycerskich*, tj.:

- wierność;
- pobożność;
- męstwo;
- roztropność;
- dworność;
- hojność;
- honor.

Znaczyło to, że młody człowiek mógł zostać rycerzem wtedy, gdy posiadał takie wartości jak: dobre urodzenie (wysoka pozycja społeczna), hojność, solidaryzowanie się z innymi, odwaga, etyka walki, szlachetna postawa wobec kobiet, dążenie do władzy, wierność danemu słowu oraz siła fizyczna, urok i wdzięk.

W tym okresie wydano pierwsze przepisy regulujące obowiązek obrony ojczyzny. W 1343 roku zostały wydane przez króla Kazimierza Wielkiego *Statuty Wiślickie*. Nakładały one konkretne świadczenia i powinności na szlachtę, duchowieństwo, chłopów i mieszczan w zakresie świadczenia powinności na rzecz obrony¹⁵.

W wieku XVI humaniści zafascynowani ideą naprawy Rzeczypospolitej w wychowaniu młodzieży upatrywali u źródeł umacniania kraju. Ideę tę realizowano w Szkole Rycerskiej założonej przez Króla Augusta Poniatowskiego w 1765 roku. Niewątpliwie wiele istotnych treści wychowawczych wprowadził do edukacji obronnej Stanisław Staszic. Jego *credo* brzmiało: *wolność bez niebezpieczeństwa własnej zguby nikomu powierzyć nie może swojej obrony. Wolny obywatel nie tylko ma obowiązek, aby sposobami w Rzeczypospolitej pozwolnymi pracował na swoje potrzeby, ale też powinien umieć bić i gnębić nieprzyjaciół kraju swojego*. Jego główne tezy wychowania moralnego zawierały dążenie do uspołecznienia jednostki, ukazywania jej obowiązków wobec bliskich i całego społeczeństwa¹⁶. Podobne poglądy były analogicznie postrzegane podczas kolejnych zrywów narodowych, kiedy to żołnierz polski gotowy do największych poświęceń dla swojej ukochanej Ojczyzny stał się ideałem wychowawczym.

Reformatorskie idee kształcenia i wychowania młodzieży podjęte zostały przez prace Komisji Edukacji Narodowej powołanej w 1773 roku

---

15 E. Jeziorowski (red.), *Edukacja...*, s. 45.

16 Tamże.

pod kierownictwem Hugona Kołłątaja. Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, stworzone na bazie tej reformy, opracowało pionierskie podręczniki i właściwie stworzyło polską terminologię nauk przyrodniczych i ścisłych. Dzięki wysiłkom Komisji Edukacji Narodowej od roku 1780 język polski stał się osobnym przedmiotem¹⁷. Nowatorski system oparty na oświeceniowych ideałach oraz tradycyjnych wartościach narodowo-religijnych łączył edukację z wychowaniem. Zadaniem szkoły było w równym stopniu umożliwienie osiągnięcia szczęścia indywidualnego, jak i dobra powszechnego, zwłaszcza dobra ojczyzny (aby jemu było dobrze i aby z nim było dobrze). W programie starano się wzmocnić element naturalny w wychowaniu moralnym, podkreślić wychowanie obywatelskie i przedmioty użyteczne w gospodarce¹⁸.

Pozytywistyczne nastawienie do podjęcia tzw. pracy u podstaw i konieczności szerzenia oświaty przyniosło owoc bardzo szerokiego zaangażowania mas w działalność kulturalną. Szczególnie widoczne było to w zaborze galicyjskim, gdzie względna swoboda, wymuszona niejednorodnym charakterem narodowościowym monarchii habsburskiej, dała pole do rozwoju autonomii polskiej. Rozpoczęcie w 1869 roku polonizacji administracji rządowej i sądownictwa oraz łagodna cenzura sprzyjały rozwojowi kulturalnemu. Wprowadzenie języka polskiego jako języka wykładowego w szkolnictwie, ze szczególnym uwzględnieniem uniwersytetów we Lwowie i Krakowie, również wpływało na umacnianie ducha patriotycznego wychowania.

W 1910 r. Związek Walki Czynnej, dostrzegając konieczność zbudowania kadr organizacji militarnej przyszłego państwa polskiego oraz wykorzystując sprzyjające warunki działania w Galicji, postanowiła powołać do życia Związek Strzelecki we Lwowie oraz Towarzystwo „Strzelec” w Krakowie. Podobną inicjatywą wykazała się Organizacja Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”, tworząc w 1911 roku Polskie Drużyny Strzeleckie. Obie organizacje współpracowały blisko ze sobą (choć formalnie pozostały odrębne), ujednociając swe regulaminy i działalność szkoleniową. Łącznie do wybuchu I wojny światowej przeszkolono ponad 10 tysięcy strzelców i „drużyniaków”, którzy stanowili potem podstawę walczących u boku Cesarstwa Austro-Węgierskiego oraz konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej.

Wkrótce po odzyskaniu niepodległości, dostrzegając wagę dotarcia z „przysposobieniem obronnym” (jak wówczas określano edukację obronną) do jak najszerszych rzesz społeczeństwa, opracowano koncepcję przygotowania do wojny pod hasłem „Naród pod bronią”.

---

17 W. I. Wisłocki, *Nauka języka polskiego w szkołach polskich przed Kopczyńskim*, Lwów, 1968, s. 4-6.

18 <http://www.ptta.pl/pef/pdf/k/ken.pdf> [dostęp: 12.05.2016].

Stawiano sobie za cel między innymi wyrobienie patriotyzmu, rozwijanie siły charakteru, hartu ducha, karności, obowiązkowości i sprawności fizycznej oraz wzbudzanie zamiłowania do służby wojskowej. Cele te odzwierciedlał program przysposobienia obronnego, w którym zdefiniowano trzy główne obszary szkolenia, to jest: wychowanie obywatelskie, przygotowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe¹⁹. W efekcie starano się w ten sposób wstępnie przygotować rekrutów do armii oraz ukształtować obywatela o wysokim poziomie moralnym zdolnego samoistnie rozpoznawać podstawowe obowiązki wobec ojczyzny i co ważniejsze, kształtować go w taki sposób, aby był gotowy do podejmowania wysiłku, by im sprostać. Cytując A. Gołębiowską założono, iż [...] *przysposobienie wojskowe (PW) ma być: istotnym przeżyciem w dziedzinie obywatelskiej, szkołą charakteru i czynu patriotycznego; odprężeniem po zajęciach szkolnych i zawodowych, a dla młodzieży miejskiej przeciwwagą warunków życia w mieście*²⁰. Zwraca uwagę w tych intencjach nie tylko świadomość znaczenia edukacji obronnej dla interesów państwa, społeczeństwa, lecz także świadomość uczynienia tych treści atrakcyjnymi dla młodzieży. Dostrzegano również potrzebę stworzenia uregulowań prawnych sankcjonujących tę działalność. Stąd już w roku 1920 powstał pierwszy projekt ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym. Jednakże w wyniku wewnętrznych sporów dotyczących wieku chłopców, których szkolenie miało obejmować²¹, konieczne było przygotowanie nowej propozycji. Ostatecznie w dwa lata później opracowano nowy projekt, który jednakże nigdy w okresie międzywojennym nie został uchwalony. Próbowano zatem aktami niższych rządów uregulować te kwestie.

Treści kształcenia i wychowania ukierunkowane były na wychowanie obywatela – obrońcy ojczyzny. Natomiast cele szczegółowe określono w ramach czterech działów²²:

- wychowania obywatelskiego, obejmującego wiedzę o Polsce, jej historii, tradycji, a także wiedzę krajoznawczą o regionie i całym kraju; dużą wagę przywiązywano do udziału w obchodach świąt państwowych i wojskowych;

---

19 I. Dziubek, *Edukacja obronna w Polsce*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, 2013, s. 271.

20 Tamże.

21 Zaproponowano wiek od 16 lat, co środowiska cywilne uznały za próbę zdominowania młodzieży przez armię.

22 M. Kucharski, *Edukacja...*, s. 97.

- wychowania wojskowego mającego na celu budowanie i utrwalanie dobrych relacji społeczeństwa z wojskiem nie tylko na podstawie wykładów, ale również toku służby w jednostkach PW;
- wychowania fizycznego w ramach zajęć programowych; preferowane były gry ruchowe, szczególnie zespołowe oraz lekkoatletyka, sporty wodne, kolarstwo i narciarstwo;
- wyszkolenia wojskowego skoordynowanego z programem szkolenia wojska w zakresie wychowania fizycznego, wyszkolenia strzeleckiego i bojowego. Obejmowało ono naukę o broni, służbie wartowniczej, musztrze, terenoznawstwie, walce na bagnety i szermierce. Ograniczano do minimum wykłady, stawiając na ćwiczenia praktyczne uwzględniające szkolenie w nocy, a także orientację w terenie.

Poza szerzeniem edukacji obronnej w szkołach odpowiedzialność na tym polu przeniesiono na paramilitarne organizacje społeczne, wśród których najbardziej masowy był już wcześniej wymieniany Związek Strzelecki, a ponadto: Związek Harcerstwa Polskiego, Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, czy mniej znany „Polski Biały Krzyż”, oraz powstała w 1923 roku organizacja dla kobiet – „Przysposobienie Wojskowe Kobiet” (bezpośrednia sukcesorka „Ochotniczej Legii Kobiet”). Mimo różnic statutowych tych organizacji oraz misji, jakie sobie zakładały, wszystkie wpisane miały w swoją działalność szerzenie patriotyzmu i rozbudzanie postaw obywatelskich.

W okresie powojennym władze PRL-u przywiązywały podobną wagę do rozwijania edukacji obronnej społeczeństwa, jak władze II RP, toteż już w 1946 roku wprowadzono do szkół przysposobienie wojskowe. Następnie w 1948 roku weszła w życie *Ustawa o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego*. W celu realizacji jej postanowień powołano powszechną organizację „Służba Polsce”. Jako jej główne zadania określono:

- organizowanie udziału młodzieży w realizacji planów gospodarczych kraju;
- wychowanie młodego pokolenia w duchu patriotycznym, zgodnie z obowiązującymi normami;
- szkolenie zawodowe;
- rozwijanie kultury fizycznej;
- przygotowanie do obrony kraju.

Tematyka programu szkolenia poza dodatkowymi treściami społeczno-politycznymi zasadniczo nie różniła się od tej, którą promowano w okresie przedwojennym. W roku 1952 wprowadzono jednolity program nauczania przysposobienia wojskowego ukierunkowany na przygotowanie młodzieży męskiej do służby wojskowej, stąd też problematyka powszechnej samoobrony ludności potraktowana była marginesowo²³. W kolejnych

---

23 Tamże.

latach następowały ewolucyjne zmiany w zakresie treści, które stopniowo zawierały coraz więcej problematyki dotyczącej przygotowania do samoobrony kosztem tematyki ogólnowojskowej. Charakter tych zmian potwierdza powrót do przysposobienia obronnego jako nazwy przedmiotu w roku 1967. Według I. Dziubka dużą uwagę poświęcano także edukacji obronnej kadr kierowniczych. Doniosłe miejsce w tym procesie zajmowała problematyka dotycząca funkcjonowania organów politycznych, władzy i administracji państwowej w systemie stanowisk kierowania z zachowaniem ciągłości kierowania i zarządzania w warunkach wojennych. Odrębnie traktowano problematykę przygotowań gospodarczo-obronnych. W tym obszarze nacisk kładziono na znajomość zasad funkcjonowania gospodarki w czasie wojny, planowania na rok obliczeniowy, kooperacji oraz konwersji zakładów produkcyjnych²⁴. Dodatkowo dokonano rozdziału dwóch obszarów edukacji obronnej społeczeństwa na obszar odnoszący się do przysposobienia obronnego młodzieży i powszechnej samoobrony ludności.

Należy jednak zauważyć, że trudno zweryfikować skuteczność tych wszystkich działań, ponieważ wskazywanie, że opracowanie pewnych dokumentów jest równoznaczne z osiągnięciem celów w nich zakładanych, byłoby naiwnością. Szczególnie jeśli weźmie się pod uwagę kontekst historyczny epoki, w której nagminna była praktyka dopasowywania danych do z góry przyjętych założeń. Spostrzeżenia T. Siudy, który naliczył 24 zmiany dokonane w programach przysposobienia obronnego obowiązujących w latach 1952-1990, sugerują niestabilność treści kształcenia obronnego oraz brak jego koordynacji z systemem edukacji obronnej społeczeństwa²⁵. Jednakże należy dostrzegać, że dynamika obecnych zmian wpływa również na sposób zdefiniowania przesłania edukacji obronnej i choć winno być ono *mocno osadzone w tradycyjnym rozumieniu edukacji obronnej nie oznacza tego samego co kiedyś*²⁶. Co więcej według R. Stępień [...] *edukacja nie podjęła jak dotąd próby racjonalnego adaptowania tradycji do wymagań współczesności*.

Zmiany zachodzące w otaczającym nas świecie i wynikające z tego zagrożenia wpływały na próby dostosowania zakresów programowych przysposobienia obronnego. Jednakże w końcu lat osiemdziesiątych społeczeństwo nie aprobowało już programów zdominowanych przez tematykę wojskową i przesyconych indoktryną polityczną. Kolejne zmiany wprowadziła reforma systemu oświaty w styczniu 1999 roku zakładająca, iż w ramach nowej ścieżki dotyczącej edukacji obronnej

---

24 I. Dziubek, *Edukacja...*, s. 282-283.

25 R. Stępień (red.), *Edukacja...*, s. 61.

26 Tamże.

znajdą się zajęcia obejmujące: ogólną wiedzę o bezpieczeństwie i jego kształtowaniu, wychowanie komunikacyjne, edukację prozdrowotną, edukację ekologiczną, profilaktykę przeciwpożarową, pierwszą pomoc przedmedyczną, ratownictwo, edukację przeciw przestępczą, zasady ochrony dóbr kultury i elementy międzynarodowego prawa humanitarnego. Za całkowicie zbędne uznano wszelkie wątki nawiązujące do szkolenia paramilitarnego²⁷.

---

27 A. Pieczywok, *Edukacja...*, s. 171.

Edukacja obronna – stan obecny

Próba znalezienia właściwego modelu edukacji obronnej są obecnie podstawy programowe określone w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r.* Zależnie od poziomu szkolenia w nieco inny sposób definiowane są cele i treści nauczania.

W odniesieniu do gimnazjum zgodnie z podstawą programową jako wymagania ogólne określa się:

- znajomość przez ucznia powszechnej samoobrony i ochrony cywilnej;
- przygotowanie do działania ratowniczego;
- umiejętność udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach.

W ramach treści szczegółowych uczeń winien zapoznać się z następującą tematyką:

- główne zadania ochrony ludności i obrony cywilnej;
- ochrona przed skutkami różnorodnych zagrożeń;
- źródła promieniowania jądrowego i jego skutki;
- oznakowania substancji toksycznych na środkach transportowych i magazynach;
- ostrzeżenie ludności o zagrożeniach, alarmowanie.

Na poziomie ponadgimnazjalnym w ramach tego przedmiotu jako wymagania ogólne kształcenia określono:

- znajomość struktury obronności państwa;
- przygotowanie do sytuacji zagrożeń;
- opanowanie zasad pierwszej pomocy.

Wymagania szczegółowe jako konieczne do opanowania przez licealistę wskazują poniższe treści nauczania:

- system obronności RP, powinności obronne władz samorządowych, instytucji i obywateli;
- Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej;
- ochrona ludności i obrona cywilna;
- zagrożenia czasu pokoju, ich źródła, przeciwdziałanie ich powstawaniu, zasady postępowania w przypadku ich wystąpienia i po ich ustąpieniu;
- zagrożenia występujące podczas wojny;
- pierwsza pomoc w nagłych wypadkach (zachowanie ratownika).

Podstawa programowa zachęca również do wyrabiania wskazanych wyżej umiejętności w ramach zajęć praktycznych, jeśli to możliwe to w ramach zorganizowanych letnich specjalistycznych obozów szkolno-wypoczynkowych. Ponadto wskazuje się, że po zrealizowaniu treści nauczania dotyczących „ochrony i obrony cywilnej”, celowe jest sprawdzenie umiejętności uczniów w praktycznej ewakuacji szkoły. Przy doborze treści kształcenia w edukacji dla bezpieczeństwa winno się uwzględnić wiele czynników, począwszy od uregulowań prawnych, strategii, teorii, a także charakterystyki osobowo-zawodowe (sylwetka

absolwenta), które powinny na podstawie analizy funkcjonalności społeczno-zawodowej umożliwić określenie cech pożądaných (obecnie i w przyszłości) na rynku pracy²⁸. Inni teoretycy wskazują, iż programy szkolne powinny być oparte na następujących założeniach²⁹:

- w kształceniu powinna być zawarta wizja przyszłości, co musi prowadzić do określenia czynników, które najprawdopodobniej kształtować będą życie dzisiejszych uczniów;
- wymagania wobec obywateli nieustannie rosną – życie w XXI wieku będzie wymagać nie tylko świadomości posiadania pewnych praw, lecz także dostrzegania konieczności rezygnacji z pewnych przywilejów jako niezbędnej ceny utrzymania tożsamości i niezależności narodowej;
- kształcenie należy poddać różnym wpływom – w edukacji ważne jest nie tylko *czego* się uczymy, ale również to *jak* się uczymy;
- w przyszłości sprawą podstawową będzie postrzeganie programu szkolnego nie tylko jako zestawu przedmiotów, haseł i opisów, bowiem wszystko, czego młodzież doświadcza w szkole, może wywrzeć na nią wpływ.

Według K. Żegnałki ważne w określaniu hierarchii celów dla edukacji dla bezpieczeństwa jest uwzględnienie wspólnego działania i współpracy, ponieważ większość działań, do których przygotowuje się młodzież, ma charakter zespołowy³⁰. Przykładem potwierdzającym konieczność uwzględniania tego czynnika jest fakt, iż duże firmy poszukują osób nie tylko dysponujących dużą wiedzą i doświadczeniem, lecz także potrafiących tworzyć zespół oraz potrafiących znaleźć kompromis w imię wspólnych celów. Korporacje oczekują zrozumienia wspólnych celów, dlatego nie zatrudniają osób mających problemy ze współpracą z innymi, emocjonalnie reagujących na wydarzenia zachodzące w firmie. Organizacje odchodzą od szukania menedżerów w typie administratorów, którzy zarządzają bieżącymi sprawami, ale nie myślą perspektywicznie³¹.

Zajęcia z edukacji dla bezpieczeństwa mają za zadanie uświadamiać uczniom, jaką rolę odgrywają w społeczeństwie, motywować ich do przyjmowania odpowiedzialności za podejmowane zadania, zachęcać do

---

28 A. Pieczywok, *Edukacja...*, s. 171.

29 E. C. Wragg, *Trzy wymiary programu*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa, 1999, s. 12; za: M. Kozub (red.), *Szkolenie młodzieży na potrzeby bezpieczeństwa państwa*, Warszawa, 2007, s. 103.

30 K. Żegnałek, *Dydaktyka edukacji obronnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2005, s. 172.

31 <http://kariera.forbes.pl/jakich-pracownikow-nie-chca-korporacje-,artykuly,163888,1,1.html> [dostęp: 13.05.2016].

dalszego rozwoju oraz podnoszenia poziomu wiedzy i umiejętności w zakresie ratowania ludzi i zapobiegania urazom³².

W konkluzji należy przyjąć, że przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa stanowi namiastkę charakteryzowanych powyżej dążeń ustawodawcy, gdyż nie wolno tej dziedziny zamykać w ramach jednego przedmiotu. Należy stwierdzić, że spychanie na margines kształcenia tych umiejętności wynika głównie z prowadzenia zajęć przez niewykwalifikowaną kadrę, traktującą często prowadzenie tego przedmiotu jako dodatek do pensum i podejścia uczniów do zajęć z edukacji obronnej jako *bonusa* do podniesienia ocen z przedmiotów. Problemem jest także sama podstawa programowa, która nakazuje nauczycielom zawrzeć treści przedmiotu w 30 godzinach, a spektrum programowe jest dużo większe³³. Dlatego proponuje się, aby w obowiązującym systemie³⁴:

- przygotować odpowiednią kadrę nauczycielską do prowadzenia zajęć;
- zadbać o nowoczesne, dobrze wyposażone pracownie do przysposobienia obronnego;
- walczyć o właściwą mentalność, pogładowość w szkole, co za chwilę będzie pożądaną mentalnością społeczną;
- zneutralizować sytuacje, w których problemy obronności są odbierane na zasadzie sensacji i w sposób tendencyjny.

Pozaszkolne formy edukacji obronnej

W poszukiwaniu właściwego modelu edukacji obronnej nie wolno zapominać o bardzo ważkiej roli instytucji pozaszkolnych rozwijających nowe umiejętności i kompetencje młodzieży oraz formujące ich postawy i system wartości. Te funkcje zdają się idealnym polem działania dla organizacji społecznych, poczynając od Związku Harcerstwa Polskiego, które już swoją misję definiuje jako wychowywanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowaniu charakteru przez stawianie wyzwań. ZHP posiada najlepiej rozwiniętą strukturę organizacyjną, bogatą bazę i liczną kadrę instruktorską. Można wnioskować, że świadczy to o rozległej działalności tego związku w aspekcie kształtowania postaw patriotycznych i przygotowania obronnego młodzieży. Podstawy wychowawcze ZHP określają pożądaną wzorzec osobowościowy jako człowieka, który ma być:

- patriotą;

---

32 I. Dziubek, *Edukacja...*, s. 322.

33 Tamże, s. 332.

34 Tamże.

- świadomym obywatelem;
- odpowiedzialny;
- aktywnym członkiem wspólnot;
- prawy-uczciwy i żyć w zgodzie z zasadami;
- otwarty i radosny;
- człowiekiem uczącym się, czyli gotowym na zmiany;
- dzielny i zaradny;
- dbający o zdrowie ciała i ducha.

Podobny charakter działania przyjmuje Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, który statutowo określa swoje cele jako wychowanie człowieka metodą harcerską w myśl *Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego*, a także do świadomej postawy obywatelskiej w poczuciu współodpowiedzialności za losy własnej rodziny, narodu i państwa polskiego. Ponadto upowszechniania w społeczeństwie ideały harcerskie, tak obecnie potrzebne naszemu społeczeństwu.

Z pozostałych organizacji krzewiących edukację obronną należy wymienić jeszcze Związek Strzelecki, który jest organizacją patriotyczną i proobronną dzieci, młodzieży oraz dorosłych. Jest bezpośrednim spadkobiercą ideowym i duchowym oraz kontynuatorem Związku Strzeleckiego z lat 1910-1914 i 1919-1939. Związek Strzelecki, przygotowując Polaków do służby obywatelskiej, kieruje się w swojej działalności dobrem Państwa Polskiego, a jako organizacja z ducha i czynu apartyjna, służy tylko dobru Rzeczypospolitej Polskiej³⁵.

Dodać należy również Związek Strzelecki „Strzelec” Organizacja Społeczno-Wychowawcza, który jako swe cele statutowe wymienia m.in. działanie na rzecz niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej i jej umacniania, wychowanie obywatelskie członków, przygotowywanie młodzieży do służby wojskowej, wychowywanie członków Związku w duchu patriotycznym wokół takich wartości, jak: *Bóg, Honor, Ojczyzna*, podnoszenie poziomu sprawności fizycznej, uczenie zdyscyplinowanego życia w zespole³⁶.

Funkcjonują w naszym kraju również stowarzyszenia o charakterze paramilitarnym, działające na rzecz utrzymania wysokiej sprawności rezerw osobowych wojska. Zrzeszają zarówno dorosłych, jak i młodzież pragnącą rozwijać specjalistyczne zainteresowania o wysokim stopniu profesjonalizmu. Każde z tych stowarzyszeń może realizować program edukacji obronnej, szczególnie w zakresie szkolenia specjalistycznego. Do takich stowarzyszeń można zaliczyć: Aeroklub Polski, Ligę Obrony Kraju, Ligę Morską, Polski Czerwony Krzyż, Polski Związek Krótkofalowców, Polski Związek Żeglarski, Polski Związek Biegów na Orientację, Polski

---

35 <http://www.zwiazek-strzelecki.pl/zs-i-jego-cele/> [dostęp: 13.05.2016].

36 <http://zs.mil.pl/statut/> [dostęp: 13.05.2016].

Hanna Elak

Związek Łowiecki, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Wodne i Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe oraz Kluby Wysokogórskie i Przewodnickie PTTK³⁷.

---

37 J. S. Kardas, *Edukacja...*, s. 116.

Zakończenie

Edukacja obronna młodzieży szkolnej w Polsce jest istotnym elementem systemu bezpieczeństwa narodowego. Jest ona kojarzona z działalnością w ramach systemu oświatowego. Takie jej umiejscowienie ma swoje zalety: dostępności dotarcia do odbiorcy, czyli szansa wyedukowania możliwie dużej populacji w odniesieniu do szeroko pojętego bezpieczeństwa i obronności. Jednak ograniczenie się do działań realizowanych przez szkołę we współczesnych realiach może być niewystarczające. W społeczeństwie demokratycznym, obywatelskim, jedną z podstawowych form przygotowania na rzecz obronności jest samoorganizacja i samokształcenie społeczne.

W kontekście polskiej rzeczywistości rola samoedukacji w omawianym obszarze staje się coraz bardziej doceniana, szczególnie w konfiguracji z postępującymi przekształceniami kulturowymi: liberalizacją, demokratyzacją, globalizacją i innymi. Równocześnie zauważa się, że współczesna samoedukacja uzyskała ogromne możliwości rozwoju, otwierając perspektywę wzbogacenia dotychczas posiadanego potencjału. Edukacja obronna powinna kierować swoje działania w obszar edukacji ratowniczej, przygotowującej do odpowiednich zachowań w sytuacjach kryzysowych. Podobnie zaniedbane są elementy przydatne w praktycznej obronie terytorium kraju, takie jak strzelectwo, terenoznawstwo, topografia i inne. Zdaniem autora, przeszkodą w ich realizacji nie są jednak względy ekonomiczne, lecz względy natury programowej.

Edukacja obronna decyduje ponadto o całościowym przygotowaniu społeczeństwa do działań w okresie pokoju, kryzysu i wojny. Warto podkreślić szczególne znaczenie roli społeczeństwa w przygotowaniach obronnych. Coraz większą rolę w kształtowaniu edukacji obronnej odgrywa także przeszłość historyczna oraz nowe wytyczne i wskazówki do realizacji edukacji obronnej skierowane ze strony państwa. Niemniej ważną funkcję w omawianym problemie spełniają także polskie tradycje wojskowe, sięgające czasów wczesnej państwowości, zwłaszcza okresu Szkoły Rycerskiej. Wychowanie młodzieży w duchu tradycyjnych wartości narodowych decyduje o zachowaniu tożsamości narodowej i zmobilizowaniu energii obywateli w celu obrony Rzeczypospolitej.

Bibliografia

1. Bogusz Jan, *Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1979.
2. Dziubek Ireneusz, *Edukacja obronna w Polsce*, Zysk i Spółka, Poznań, 2013.

3. Fehler Włodzimierz, *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Arte, Warszawa, 2012.
4. Jeziorowski Edward, *Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski*, Rudno k/Wolsztyna, Wydawnictwo ARCANUS, Bydgoszcz, 1997.
5. Kaliński Mirosław (red.), *Eksperyment z klasami profilowanymi wojskowo*, Wydawnictwo DWiPO MON, Warszawa, 2002.
6. Kardas Jan, *Edukacja obronna w Polsce: zarys historii, stan obecny i perspektywy rozwoju*, Egross, Warszawa, 1999.
7. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U z 1997 r., nr 78, poz. 483.
8. Kucharski Marek, *Edukacja obronna*, Fundacja Innowacja, Warszawa, 2002.
9. Kunikowski Jerzy, *Przygotowanie obronne społeczeństwa*, Bellona, Warszawa, 2001.
10. Kunikowski Jerzy, *Uwarunkowania procesu edukacji dla bezpieczeństwa*, UPH, Siedlce, 2011.
11. Kustra Witold (red.), *Stowarzyszenie Ruchu Wspólnot Obronnych*, AON, Warszawa, 2012.
12. Pieczywok Andrzej, *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty, zagrożenia, wyzwania*, AON, Warszawa, 2011.
13. Pieczywok Andrzej, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa, 2012.
14. *Poradnik dla dyrektorów szkół i nauczycieli*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa, 2007.
15. Stępień Ryszard, *Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków, 1999.
16. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa, 2014.
17. Wołęjszo Jarosław (red.), *Obronność, Teoria i praktyka*, Bellona, Warszawa, 2013.
18. Zalewski Sławomir, *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, DSW MON, Warszawa, 2001.
19. Żegnałek Kazimierz, *Dydaktyka edukacji obronnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2005.

Źródła internetowe

1. <http://kariera.forbes.pl/jakich-pracownikow-nie-chca-korporacje,artykuly,163888,1,1.html>.
2. <http://www.ptta.pl/pef/pdf/k/ken.pdf>.
3. <http://www.zwiazek-strzelecki.pl/zs-i-jego-cele/>.
4. <http://zs.mil.pl/statut/>.

DEFENCE EDUCATION OF SCHOOL YOUTH IN POLAND

Abstract: Shaping right patriotic attitudes in Poland requires from the state introducing patriotic and military education incorporated in the learning curricula. Defence education is a system of activity of schools, non-military institutions and learners themselves, aiming at preparing the school youth to defend their own country and ensuring them proper physical and moral development.

The aim of the article is to present defence education theory, its genesis in Poland and establishing the status quo of defence education in the area of youth's preparation to defend the country.